

С.О. СЛІПЧЕНКО

канд. юрид. наук, доц.

Національний університет внутрішніх справ

УДК (088.4)347.472(477)

ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОГОВОРУ ДАРУВАННЯ РЕЧЕЙ ТА ЙОГО МІСЦЕ В СИСТЕМІ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

З'ясовується правова природа, характеристика та місце договору дарування, за яким одна сторона безоплатно передає іншій майно у власність. Відзначається, що дарування є речовим, реальним, безоплатним договором.

1 січня 2004 року – день вступу Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) в силу. Це позитивна подія в нашій Державі. В свою чергу, відсутність ще достатнього теоретичного осмислення нових та переосмислення відомих правових інститутів в нових умовах, умовах адаптації не тільки решти законодавчої бази до нового ЦК, але й свідомості юристів, викликало на практиці з 1.01.2004 р. безліч проблем. Доказом тому є “паралізованість” нотаріату, деякі рішення судів першої інстанції, безліч запитів державних органів, публікації в органах друку та ін.

Виникає безліч питань та складнощів при укладенні і договорів дарування. В деяких регіонах існує навіть негласна вказівка для нотаріусів не посвідчувати договори дарування деяких видів речей. Все вказане свідчить про актуальність обраної теми дослідження.

Договір дарування у праві розглядається як підстава отримання майна у власність. Відповідно до ст.717 ЦК України, за договором дарування одна сторона (дарувальник) *передає* або *зобов'язується* передати у майбутньому іншій стороні (обдарованому) безоплатно майно у власність. Враховуючи ту обставину, що ЦК України передбачає, що дарунком можуть бути не тільки речі, але й майнові права, зазначимо, що в цій статті розглядатимуться тільки договори дарування речей.

Наведене поняття вказує на можливість укладення договору дарування як реального, так і консенсуального. ЦК України містить спеціальну главу 55 “Дарування”, яка входить у Підрозділ I “Договірні зобов'язання” Розділу III “Окремі види зобов'язань” (книга п'ята “Зобов'язальне право”). Ряд новел цієї глави присвячено також предмету, формі, сторонам, змісту договору. Не дивлячись на детальну регламентацію інституту дарування, частина питань залишилась невирішеною або їх рішення викликає спір.

Обмеженість обсягу не дозволяє в достатній мірі розглянути і реальну, і консенсуальну конструкції договору

дарування в рамках однієї статті, а тому, звизимо предмет дослідження тільки договором, за яким одна сторона безоплатно передає іншій майно у власність. Саме така конструкція була передбачена ЦК УРСР, що дає можливість використати, при дослідженні, існуючі теоретичні напрацювання щодо природи, місця в системі права, правової характеристики правочину та піддати їх критичному аналізу.

В Україні майже загально визнаною є точка зору, що дарування, в тому вигляді, як воно було передбачено ст.243 ЦК УРСР, це договір, при цьому безоплатний, реальний, односторонній [1, с.25; 2, с.88-89; 3, с.364-365; 4, с.148-150; 5, с.381-382; 6, с.105-106]. Разом з тим, в юридичній літературі існують й інші підходи. Наприклад, В.В. Хахулін стверджує, що дарування не є договором, а являє собою односторонній правочин [7, с.154-157]. З цього приводу автор робить висновок, що застосування такої юридичної характеристики, як реальність, безоплатність, односторонність недоречна, оскільки вона може застосовуватись тільки до договорів. М.В. Гордон [8, с.23] та О.С. Іоффе [9, с.396], визнаючи дарування договором, вказували на його консенсуальність. Досить оригінальну позицію зайняв М.І. Брагінський [10, с.224-228]. Він вказує, що дарування є не зобов'язальним, а речовим договором, і тому такі елементи характеристики як одно-, дво-, багатосторонність, реальність чи консенсуальність, оплатність чи безоплатність застосовуватись не можуть.

Проаналізуємо існуючі в правовій літературі погляди на цей договір. Висновки дозволять визначитись з природою дарування, його характеристикою та місцем в системі законодавства.

Дійсно, не можна не погодитись з В.В. Хахуліним стосовно того, що дарування як правочин не породжує зобов'язальних відносин між дарувальником та тим, кого обдарували [7, с.155]. На це звертали увагу й такі вчені як І.Б. Новицький, Л.А. Лунц [11, с.131], Я. Шапп [12, с.76-

77] та інші. Таким чином, застосовувати таку класифікацію договорів, як односторонність, двосторонність та багатосторонність, є недоречним. Адже ні в одній стороні по відношенню до другої немає обов'язків.

Разом із тим, не можна погодитись з твердженням, що оскільки дарування не входить «...ни в один из разрядов (видов) договоров в классификационной паре: ...однорили двустороннеобязывающий...», то це свідчить, що «...оно (дарування - уточнення С.О.) - вовсе не договор» [7, с.156].

Договірні природа дарування була доведена цивілістами ще до 1917 року. Наприклад, Г.Ф. Шершеневич зазначав, що дарування є правочином, заснованим на взаємній згоді, а не на волі лише дарувальника. До прийняття обдарованим дару дарування не має сили. Останнє, як потім стверджував М.В. Гордон, базується на згоді особи, що отримує дар [8, с.23]. Це свідчить про існування договору, що базується на волі відчужувача та набувача. Тому, видається, не зовсім є виваженими погляди тих авторів, які стверджують, що в основі дарування лежить односторонній або навіть два односторонніх правочини.

Відомо, що односторонній – це такий правочин, в якому для виникнення певних юридичних наслідків необхідно і достатньо волевиявлення однієї особи. Дарування, основна мета якого – перехід права власності, не може вважатись вчиненим без взаємоузгодженої зустрічної волі двох сторін. Волевиявлення з боку одного дарувальника не тільки не породжує права власності у обдарованого, але й не припиняє його у дарувальника, тобто юридичні наслідки відсутні. Вказане дає підстави не погодитись з Н.Г. Волчковим, який вважає, що для договору дарування достатньою є воля лише дарувальника [13, с.93].

Суперечливою щодо позадоговірної природи дарування є й точка зору В.В. Хахуліна. Він стверджує, що дарування не є договором, а являє собою результат вчинення двох односторонніх правочинів, у зв'язку з чим право власності однієї особи безоплатно переходить до іншої [7, с.157]. Якби мали місце дві односторонні угоди, кожна з них повинна була б породжувати відповідні наслідки: перша - припинення права у відчужувача, друга – виникнення у набувача. Але автор сам вказує, що, в залежності від волі обдарованого, при наявності волевиявлення дарувальника, можна зробити висновок про наявність чи відсутність дарування.

Таким чином, заперечуючи договірну основу дарування, вказаний автор сам приходиться до висновку про необхідність волевиявлення дарувальника на передачу дару і волевиявлення обдарованого на його прийняття. У тому ж випадку, коли для виникнення правових наслідків необхідно вираження волі двох сторін, при цьому воля, що виражена кожною стороною відповідає одна другій, за словами І.Б. Новицького, має місце узгоджена воля сторін [14, с.29]. Більше того, в даруванні спостерігається направленість волі сторін на досягнення єдиної мети з протилежних боків. Дарувальник бажає передати річ у

власність обдарованому, останній бажає прийняти її від дарувальника. Тільки поєднання одного волевиявлення з другим (зустрічним), на що, до речі вказує і сам В.В. Хахулін [7, с.157], призводить до виникнення юридичних наслідків. Все наведене вище складає класичне поняття двостороннього (взаємного) правочину (договору) [14, с.30; 15, с.211; 16, с.170].

Отже, слід зазначити, що дарування є саме двостороннім правочином, тобто договором. Договірні природа дарування пояснюється тим, що хоч дарування не веде за собою, з боку обдарованого, правового обов'язку, він має виразити згоду на дарування [12, с.76]. При цьому, на нашу думку волевиявлення повинно бути чітким та однозначним, незалежно від того, здійснено воно усно, письмово чи конклюдентними діями (наприклад, шляхом прийняття дару).

Неможливість віднесення дарування до одно-, дво- або багатосторонніх договорів вказує, як зазначав Я. Шапп, на його «нетипичное содержание» [12, с.76-77] і, на наш погляд, викликано самою природою цього договору. В більшості своїй, договори як правочини, дійсно, викликають до життя зобов'язальні відносини. Це дозволяє стверджувати, що договір і зобов'язання частіше всього знаходяться у зв'язку як причина й наслідок. Разом із тим, як відзначається у правовій літературі, не всі договори вкладаються у вказану схему і далеко не завжди передача на підставі договору речі є виконанням зобов'язання боржником [10, с.224] або породжує чись зобов'язання. Показовим є міркування Г.Ф. Шершеневича стосовно сутності такого роду договорів: «...область договора выходит за пределы обязательственных отношений, как в свою очередь и обязательства могут иметь в своем основании не договор, а другой юридический факт, правонарушение, неосновательное обогащение. Договор лежит в основе брака, которым создаются права личной власти, в основании передачи вещи, которой создается вещное право (*вещный договор*), такой договор *обязательственного отношения не создает*» [17, с.72]. (виділено – С.О.)

Речовий, як вказує М.І. Брагінський, це такий договір, який самим фактом свого укладення породжує у контрагента речове право. Право, що виникло з речового договору, на відміну від зобов'язальних договорів, має безпосереднім об'єктом річ, і є речовим. Як таке, воно є з самого початку не відносне, а абсолютне [10, с.224-225]. До речових договорів можна віднести договори про встановлення таких речових прав як володіння (ст.398 ЦК України), сервітутів (ст.402 ЦК України), емфітевзису (ст.407 ЦК України) тощо Вони не направлені на встановлення зобов'язальних відносин, але не перестають бути договорами.

На дарування як речовий договір вказували А.В. Калбалкін [18, с.439], О.С. Іоффе [19, с.396], Ю.К. Толстой [20, с.393-394], М.І. Брагінський [10, с.224] та інші. На наш погляд, саме такий підхід є найбільш вивіреним.

Отже, за договором дарування, в якому дарувальник

передає майно у власність в момент його укладення, зобов'язання не виникає. Адже зобов'язання не може виникати перед укладенням договору, тому що воно є наслідком договору, а не навпаки. Тому договір дарування не є навіть одностороннім, він не породжує й одностороннього зобов'язання передати річ, оскільки в момент укладення реального договору вона має бути передана. До дарування суто зобов'язальна характеристика одно-, дво-, чи багатосторонності взагалі не може бути застосована. Тобто, договір дарування є речовим, він не породжує зобов'язання, а лише супроводжує перехід права власності на майно. Право власності, звісно, не може перейти само по собі, необхідна підстава, юридичний факт, яким у цьому випадку і є договір дарування.

Наведене вище ставить під сумнів обґрунтованість розміщення речового договору, який не породжує зобов'язання, в Підрозділі I "Договірні зобов'язання" Розділу III "Окремі види зобов'язань". Таке місцезрештування означеного правочину порушує логіку системності цивільного законодавства.

На *безоплатність* договору дарування вказував ще Д.І. Меср. Він виходив з наступного: «Сделки возмездные те, в которых юридические действия совершаются за эквивалент, т.е. действием одной стороны соответствует действие другой, равносильное первому, почему и называется эквивалентом. Сделки безвозмездные не представляют эквивалента». І далі, логічно, застосовуючи вказану класифікацію, приходив до висновку, що дарування є саме безоплатним правочином [21, с.178]. Дійсно, в договорі дарування, дарувальник не отримує ніякого зустрічного надання і, як додає М.І. Брагінський, не розраховує на нього. Така точка зору розглядається як загальновізнана в науці цивільного права і підкріплена законодавством. Більш того, частина друга ст.717 ЦК України вказує, що договір, який встановлює обов'язок обдаровуваного вчинити на користь дарувальника будь-яку дію майнового або немайнового характеру, не є договором дарування.

Слід також зазначити, що мотив безоплатності договору юридичного значення не має. Наприклад, батько подарував квартиру синові, щоб той більш уваги приділяв спілкуванню з батьком тощо. Задоволення цих міркувань дарувальника обдарованим не має значення для дійсності договору дарування, бо цей договір є безоплатним.

До речі, застосування такого елементу юридичної характеристики як *оплатність* чи *безоплатність* є ще одним підтвердженням того, що дарування є договором. Односторонній правочин не може бути оплатним, а тому подібним чином і не характеризується.

Спірним, на наш погляд, є твердження, що договір дарування, оскільки він є речовим, то не може бути реальним [22, с.337-339, 348]. Основними аргументами відмінності таких договорів висуваються:

По-перше, твердження, що «иные реальные договоры (рента, заем, хранение, перевозка) заключаются (путем передачи имущества) в том числе и на основе соглаше-

ний сторон, которые вступают в силу с момента передачи имущества. Для договора дарения такая возможность исключается: при наличии соглашения между дарителем и одаряемым мы имеем дело с консенсуальным договором...» [22, с.337]. По-друге, і на думку М.І. Брагінського, головне, передача дарувальником майна в якості дару направлено безпосередньо на виникнення у обдарованого права власності на подароване майно. «Иными словами, в отличие от всех других реальных договоров, по которым передача имущества означает не только заключение договора, но и возникновение обязательства сторон..., заключение договора дарения не порождает никаких обязательства-правовых отношений, а приводит к возникновению права собственности на подаренное имущество у одаряемого» [22, с.337].

На наш погляд така аргументація є не зовсім переконливою.

По-перше, консенсуальні – це такі угоди, які вважаються укладеними з моменту досягнення сторонами згоди за всіма істотними умовами. В свою чергу, реальний правочин на відміну від консенсуального, передбачає наявність двох фактів: а) досягнення згоди між сторонами по всім суттєвим умовам; б) передачі в процесі вчинення правочину речі одним учасником другому.

Реальність договору дарування, що містився у ЦК УРСР та відображено у ЦК України, проявляється в тому, як зазначають Т. Брагінська, В. Кузнецов, Л. Сінюхіна, що одна лише угода про передачу речі в дар сама собою ніяких наслідків не викликає та правовим захистом не користується [23, с.50]. Разом з тим, вона є необхідною умовою укладення договору. До речі, про наявність і необхідність згоди сторін вказує і сам М.І. Брагінський [10, с.225-227; 22, с.335].

По-друге, відомо, класифікація, що поділяє договори на реальні та консенсуальні, застосовується для двосторонніх та багатосторонніх правочинів. В її основі лежить визначення моменту, з якого договори вважаються укладеними. В свою чергу, вчинення правочину свідчить, що особа здійснила дії, які необхідні для виникнення певних правових наслідків. Як вказувалось раніше, дійсно, двосторонні правочини (договори), в більшості своїй, породжують зобов'язальні відносини. Але це не єдині правові наслідки, які виникають з правочинів. До таких можна віднести і виникнення речових прав. Гадаємо, застосування розглянутої класифікації до зобов'язальних договорів, при тому, що речові договори є ще не достатньо повно дослідженими, створило враження, що вона застосовується тільки до тих правочинів, які створюють зобов'язальні відносини.

Поділ договорів на реальні і консенсуальні може бути застосований і до речових договорів. Наприклад, договір про встановлення сервітуту, на наш погляд, є консенсуальним, *дарування – реальним*.

Для повноти викладення слід зазначити, що думка про реальність договору дарування не була в радянські часи єдиною у науці цивільного права. Так, О.С. Іоффе

визначав договір дарування, зокрема житла, як консенсуальний. Він наполягав, що коли договір підлягає державній реєстрації, то право власності виникає у обдарованого в момент такої реєстрації, тому договір дарування житла правильніше було б визнати консенсуальним. Вважаємо, що у цьому випадку, дещо змішується момент виникнення права власності, яке опосередковує процес привласнення з моментом його реєстрації. Останнє не повинно впливати на цю характеристику.

Таким чином, дарування, коли одна сторона (дарувальник) передає другій стороні (обдарованому) безоплатно річ (дарунок) у власність *с речовим, реальним, безоплатним договором*.

Даний висновок дозволяє не тільки визначити місце дарування як юридичного факту, але й як договору. Договір дарування, який вважається укладеним з моменту передачі речі обдарованому, не породжує зобов'язальних відносин, а значить не може розташовуватися у Підрозділі I "Договірні зобов'язання" Розділу III "Окремі види зобов'язань" (книга п'ята "Зобов'язальне право), тобто серед підстав виникнення зобов'язань. Вказане свідчить про необхідність подальшого вивчення дарування як речового договору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Советское гражданское право. -Ч.2. /Под общ. ред. В.Ф. Маслова, А.А. Пушкина. -Киев: Голов. изд-во издат. объедин. «Вища школа», 1983. -503 с.
2. Цивільне право: Навчальний посібник. -К.: «Вентурі», 1996. -480 с.
3. Зобов'язальне право: теорія і практика. Навч. посібн. /О.В. Дзера, Н.С. Кузнецова, В.В. Луць та ін.; За ред. О.В. Дзери. -К.: Юрінком Інтер, 1998. -910 с.
4. Цивільне право України. Підручник. -У 2-х кн. -Кн.2 /О.В. Дзера, Д.В. Боброва, А.С. Довгерт та ін.; За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. -К.: Юрінком Інтер, 1999. -784 с.
5. Гражданский кодекс Украины (научно-практический комментарий) /Под ред. Е.О. Харитоновна. -Харьков: ООО «Одиссей», 1999. -848 с.
6. Цивільне право України. Підручник. -У 2-х кн. -Кн.2 /Д.В. Боброва, О.В. Дзера, А.С. Довгерт та ін.; За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. -К.: Юрінком Інтер, 2002. -640 с.
7. Хахулин В.В. Правовая природа отношений дарения // Вісник Унів. внутр. справ. -1999. -№ 6. -С.154-157.
8. Гордон М.В. Лекции по советскому гражданскому праву. -Харьков: Изд-во Харьк. гос. ун-та им. А.М. Горького, 1960. -347 с.
9. Иоффе О.С. Обязательственное право. -М.: Госюриздат, 1975. -880 с.
10. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право: общие положения. -М.: «Статут», 1997. -682 с.
11. Новицкий И.Б., Лунц Л.А. Общее учение об обязательстве. -М.: Госюриздат, 1950. -418 с.
12. Шапп Ян. Основы гражданского права Германии. -М.: Междунар. центр финанс.-эконом. развития, 1996. -560 с.
13. Волчков Н.Г. Справочник по недвижимости. -М., 1996.
14. Новицкий И.Б. Сделки. Исковая давность. -М.: Юрид. лит, 1954. -246 с.
15. Гражданское право Украины: Учебник. -Ч.1 /А.А. Пушкин, В.М. Самойленко, Р.Б. Шишка и др.; Под ред. А.А. Пушкина, В.М. Самойленко. -Харьков: Основа, 1996. -440 с.
16. Цивільне право України: Підручник. -У 2-х кн. -Кн.1 /Д.В. Боброва, О.В. Дзера, А.С. Довгерт та ін.; За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. -К.: Юрінком Інтер, 2002. -720 с.
17. Шершеневич Г.Ф. Курс гражданского права. -Т.П. -М.: Фирма «Спарк», 1993. -550 с. (переиздание 1916 г.).
18. Кабалкин А.Ю. Советское гражданское право. -Т.1. -М.: Госюриздат, 1965. -324 с.
19. Иоффе О.С. Обязательственное право. -М.: Госюриздат, 1975. -880 с.
20. Советское гражданское право. Т.1. /Под ред. О.С. Иоффе, Ю.К. Толстого. -Ленинград: Юрид. лит, 1971. -515 с.
21. Меер Д.И. Русское гражданское право. -В 2-х ч. -Ч.1. -М.: «Статут», 1997. -290 с.
22. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. -Кн.2. Договоры о передаче имущества. -М.: «Статут», 2001. -800 с.
23. Комментарий части второй Гражданского кодекса Российской Федерации /Под ред. Т. Брагинской, В. Кузнецова, Л. Синюхина. -М.: Фонд «Правовая культура», 1996. -799 с.

Надійшла до редколегії 11.02.2004

СЛИПЧЕНКО С.А. ПРАВОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ДОГОВОРА ДАРЕНИЯ ВЕЩЕЙ И ЕГО МЕСТО В СИСТЕМЕ ГРАЖДАНСКОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ

Выясняется правовая природа, характеристика и место договора дарения, по которому одна сторона безвозмездно передает другой имущество в собственность. Отмечается, что дарение является вещевым, реальным, безвозмездным договором.

SLIPCHENKO S.A. THE LEGAL CHARACTERISTIC OF THE CONTRACT OF DONATION OF THINGS AND ITS PLACE IN SYSTEM OF THE CIVIL LEGISLATION OF UKRAINE

The legal nature, the characteristic and place of the contract of donation on which one side gratuitously transfers to the possession another property is found out. It is marked, that donation are the ware, real, gratuitous contract.